

شیرازه اختر، دانش پژوه مقطع دکتری
در زبان ادبیات فارسی، دانشگاه کشمیر۔

تاریخ و تطور خمسه نویسان فارسی در کشمیر چکیده:

دوره سلجوقیان ۴۲۹ - ۵۹۰ ه. ق ۱ - در ایران برای ترقی و ترویج در ادبیات فارسی هویت فراوان می دارد ۲ - این دوره از لحاظ رشد و ترقی زبان و ادبیات از همه دورها، دوره ی مهم به شمار می رود۔ چون در این دوره شاعران فارسی مضامین متصوفیانه، عاشقانه و فیلسوفیانه را در شعر خود مطرح کرده اند ۳ - این دوره در ادبیات فارسی برای این دوره ی ویژه ای محسوب می گردد که در شعر فارسی يك طرح تازه به عنوان خمسه سرایی نیز آغاز گردیده است۔ خمسه واژه عربی است که معنی اش "پنج" است، "خمسه" یا "خمسه" نوعی تعویز و طلسم به شکل کف دست یا پنج انگشت باز شده است۔ خمسه از لحاظ ادبیات فارسی مجموعه ی پنج مثنویهای گویند که در يك جا از يك شاعر سروده شده باشد و عناوین مختلف دارد۔ قبل از دوره ی سلجوقیان ۴ - در دوره های پیش گرچه مثنوی نویسی در ادبیات فارسی آغاز شده بوده ۵ - اما پنج گنج نویسی اولین بار در دوره ی سلجوقیان به دست شاعر میرزبه نام نظامی گنجوی م ۵۹۹ ه. ق ۶ - آغاز گردیده است۔ نظامی گنجوی اولین شاعر زبان و ادبیات فارسی در ایران می باشد که به این سمت متوجه شده است ۷ - نظامی گنجوی در سال ۵۳۵ ه ۸ - ق در یکی از شهرهای باستانی آذر بایجان ۹ - یعنی در گنجه چشم به جهان گشوده است۔ نظامی خمسه نویسی در ادبیات فارسی را در حدود سال ۵۷۵ ه. ق آغاز نموده ۱۱ - و اولین

مثنوی در این سمت به نام مخزن الاسرار در سال ۵۷۵ سروده است. در عصر نظامی ۵۳۵-۵۹۹ ه. ق، آذر بایجان و حوالی آن مرکز حکومت دودمان مختلف بوده است. اما نظامی هیچ وقت به دربار پادشاهی منسلک نه گردیده است ۱۲- او همه عمر خود را در وطن اصلی خودش یعنی در گنجه، آذر بایجان گذاریند و مسافرت‌های مهمی نکرده است ۱۳- اساس شهرت نظامی به علت کتاب او بنام *خمسه* یا *پنج گنج* که به طرز مثنوی سروده شده است و دارای پنج مثنویهای است. تعداد ابیات *خمسه* نظامی در حدود ۲۸۰۰۰ است ۱۴- این اثر نظامی نه فقط سبب و مایه معروفیت نظامی شد بلکه يك طرز و روش تازه ای در شعر فارسی نیز به دست نظامی بنا کرده که بسیاری از شاعران معاصر و متأخرین در پیروی این طرز آثار خودشان جای گذاشته اند. شاعرانی مانند خسرو ۵۷۲ ه. ق، خواجو ۱۶۷۵۳-۱۶ ه. ق، جامی م ۵۸۹۸ ه. ق ۱۷- و هاتمی خرجی دی م ۱۵۲۵ م شاعرانی هستند که در تتبع و استقبال *خمسه* نظامی *خمسه* های خودشان را سروده اند. به نظر بسیاری از محققان *خمسه* نظامی از سایر *خمسه* های که در تتبع آن سروده شده اند، جایگاه استادانه دارد. *خمسه* نظامی مشتمل بر پنج مثنویها است که شرح و تفصیل آنها به قرار ذیل است -

۱- **مخزن الاسرار:** این مثنوی تحسین مثنوی *خمسه* ۱۸- نظامی است که در تصوف سروده شده است و در حدود ۲۴۰۰ بیت دارد ۱۹- که مشتمل بر بیست مقاله های داستانی است. نظامی این مثنوی را در سال ۵۷۵ ه. ق سروده است. نظامی این مثنوی را به این شعر آغاز کرده است -

-۲۰-

هست کلید در گنج حکیم

۲- **خسرو شیرین:** این مثنوی دومین مثنوی *خمسه* نظامی است.

مثنوی خسرو شیرین يك داستان عاشقانه است. نظامی این مثنوی را بنام شمس الدین ایلدجهان پهلوان (۵۶۷-۵۷۲) ه. انتساب داده است. مثنوی مزبور در سال ۵۷۶ ه. ق به پایان رسانیده است ۲۱-.

۳- لیلی و مجنون: سومین مثنوی خمسۀ نظامی لیلی و مجنون است، که در سال ۵۸۶ ه. ق سروده است. این مثنوی نیز يك داستانی عاشقانه عربی است.

۴- هفت پیکر: مثنوی هفت پیکر که بنام هفت گند یا بیرام نامه هم یاد می شود، در سال ۵۹۳ ه. ق سروده است که دارای هفت داستان های عاشقانه است ۲۲-.

۵- اسکندر نامه: آخرین مثنوی خمسۀ نظامی اسکندرنامه است. این کتاب مجموعاً ۱۰۵۰۰ بیت و شامل دو قسمت است. نظامی قسمت نخستین را شرفنامه و قسمت دومین را آقبالنامه نامیده است.

نظامی بعد از فردوسی م ۵۴۱ ه. ق شاعر میرزا ایران می باشد که بعد از فردوسی در مثنوی نویسی کمال شهرت یافته است ۲۳- تاثیر عمیق نظامی م ۵۹۹ ه. ق در ادبیات فارسی به دلیل خمسه سرایش او بوده است چون هر يك از منظوم های نظامی بلافاصله پس از سرایش مورد توجه شاعران دیگر قرار می گرفت.

شاعرانی که در استقبال پنج گنج نظامی خمسه سروده اند:

۱- خمسۀ خواجو کرمانی م ۷۵۳: خواجو کرمانی معروف و مشهور شاعر زبان و ادبیات فارسی به شمار می رود. خواجو کرمانی در سال ۵۶۷۹ ه. ق در کرمان متولد شد و در سال ۵۷۰۹ ه. ق در تتبع خمسۀ نظامی خمسه سروده است که مشتمل بر مثنویهای ذیل است ۲۴-.

(۱) هما و همایون (۲) گل و نوروز (۳) کمال نامه (۴) روضة الانور (۵) گوهر نامه،

۲- **خمسه جامی م ۵۸۹۸.ق:** جامی یکی از شاعران بزرگ ایران است که او را باید به لقب ، خاتم الشعرا در ادبیات فارسی یاد می کنند. نور الدین ، عبدالرحمن جامی عارف ، شاعر میرز و نویسنده ای چیره دست می باشد در خمسه سرایی تقلید و تتبع خمسه نظامی کرده است و مجموعه مثنوی های خود شان که دارای هفت مثنویهای می باشد و هفت اورنگ نام گذاشت . خمسه جامی مشتمل بر مثنویهای ذیل است -
(۱) سلسله الذهب (۲) سلامان و ابسال (۳) تفحه الاحرار (۲) سخته الابرار (۵) یوسف زلیخا (۶) خرد نامه اسکندری (۷) ولیلی و مجنون -

۳- **خمسه هاتقی خرجردی م ۱۵۲۵:** هاتقی خرجردی یکی از شاعران ایرانی به شمار می رود که در تتبع خمسه نظامی ، خمسه خود سروده است اما شاعر بر ای تکمیل کردن این خمسه توفیق نیافت و فقط چهار تا مثنوی را به اتمام رسانیده که مشتمل بر مثنویهای ذیل است -
(۱) لیلی مجنون (۲) شیرین خسرو (۳) هفت منظر (۳) تیمور نامه -

۴- **خمسه امیر خسرو م ۵۷۲۵.ق:** امیر خسرو شاعر بزرگ فارسی گوی هند از قبیله را چین ترک بود. امیر خسرو در حدود در سال ۵۶۵۱.ق در دهلی و به قولی در پتیالی بدنیا آمد. وی از همان او ان کودی قریحه شاعری خود را آشکار ساخت. امیر خسرو به تقلید خمسه نظامی خمسه سروده است که مشتمل بر مثنویهای ذیل است :-
(۱) مطلع الانوار (۲) شیرین خسرو (۳) مجنون و لیلی (۴) آئینه سکندری (۵) هفت بهشت -

۵- **خمسه ملك الشعراء فیفی م ۱۰۰۴.ق:** فیفی پسر شیخ مبارك و برادر بزرگ شیخ ابوالفضل دکنی است. دلادتش به سال ۵۹۵۴.ق در شهر اکره هندوستان اتفاق افتاده و ، وفاتش به سال ۱۰۰۴.ق بود. فیفی از سر آمدن سخن فارسی در هندوستان و در قصیده و غزل و

ومثنوی صاحب مقامی شامخ است به تقلید از نظامی مثنویهای به نام سلیمان و بلقیس نل و دمن ، هفت کشور ، مرکز ادوار و نیز گیتا ۲۷ - رابه نظم کشیده است -

۶ - خمسه شیرازی م ۱۰۰۰ هـ.ق: سید محمد ملقب به جمال الدین فرزند زین العابدین متخلص به عرفی در سال ۹۶۴ هـ.ق در شیراز به دنیا آمد - عرفی در جوانی به سفر هندوستان می رود در آن سر زمین ساکن می شود - و هم در آنجا به سال ۱۰۰۰ هـ.ق در سن سی و شش سالگی چشم از تماشای جهان فرومی بندد - خمسه در مقابل خمسه نظامی سرودن آغاز کرد ولی شاعر برای تکمیل کردن این مثنوی توفیق نیافت و فقط دو تا مثنوی ها در مقابل مخزن الاسرار و خسرو شیرین سروده است -

۶ - خمسه غزالی مهدی: غزالی مهدی از مشاهیر شعرای زمان شاه طما سب صفوی بوده است - غزالی مهدی در اوائل عمر شاعر شناخته شد و چون نوری دنداتی را هجو گفت شهرتی سزا یافت - در زمان شاه مرحوم از تهمت ارتداد اندیشید و مهاجرت اختیار کرده به هندوستان رفت و در همین جا در سال ۹۷۰ هـ.ق در گذشت - در تتبع و استقبال خمسه نظامی خمسه سرودن را آغاز کرد اما شاعر توفیق نه یافت که خمسه خود را به اتمام رسانیده است -

نه فقط شاعران ایران و هند بلکه شاعران کشمیر مثل شیخ یعقوب صرفی م ۱۰۰۳ هـ.ق ، فانی کشمیری ، بینش کشمیری ، یکتا کشمیری ، بلبل کشمیری م ۱۱۶۹ هـ.ق ، عبدالغفور شوپانی ، ملا بهاؤ الدین متو م ۱۲۴۸ هـ.ق و حمید الله شاه آبادی م ۱۲۶۴ هـ.ق و جز آن شاعران هستند که در تتبع خمسه نظامی خمسه های خود شان را سروده اند -

مقدمه

خمسه نویسان فارسی در کشمیر: زبان فارسی در رهلهٔ اول سده هشتم هجری قمری در کشمیر وارد شد. گرچه قبل از اسلام در میان کشمیر و ایران روابطه تجارته بوده است. اما از ظهور پذیریهٔ اسلام در کشمیری ۵۲۵ هـ. ق روابطه میان دو کشور استوار شد، و در دوره ی شه میریان (۱۳۳۹-۱۵۶۱ ق) ۲۸- این روابطه تا حد زیادی مستحکم شده که کشمیر ایران ثانی یا ایران صغیر نام رفت. در این دوره ۲۷۹-۵۳۸۹ ق ۲۹- روابطه فرهنگی میان کشمیر و ایران مستقماً استوار گردید. در این دوره کشمیر مرکز علم و ادب و منزل گاه بسیاری از علما و فضلاء شاعران ایران گردید. سلاطین محلی کشمیر، با قلب صمیم از آنها استقبال نمودند و به جان و دل به تعظیم و سرپرستی آنها پرداختند. در نتیجه مساعی آنها ذخیره بزرگی از ادبیات شعر فارسی به وجود آمد. بسیاری از شاعران کشمیر اثر و نفوذ شاعران ایران را پذیرفته اند. در کشور ایران نظامی / م ۵۵۹۹ ق خمسۀ نویسی را آغاز گردید و در کشمیر اولین کسی که به این سمت متوجه شد صرفی کشمیری است.

خمسۀ شیخ یعقوب صرفی کشمیری: شیخ یعقوب صرفی یکی از شاعران الماسی درخشان زبان و ادبیات فارسی در کشمیر به شمار می رود. شاعر مزبور در سال ۵۹۳۸ ق در شهر سرینگر چشم بجهان گشود. ۳۰- اسم گرامی یعقوب و صرفی تخلص گنایی و عاصمی القاب خانوادش است. صرفی اولین شاعر زبان و ادبیات فارسی در کشمیر که در جواب خمسۀ نظامی يك خمسۀ تالیف فرمود. مصنف پارسی سرایان کشمیر گرداری لعل تیکو در باره این می نویسد که صرفی از نظر شعر فارسی در کشمیر مقام نظامی دارد. ولی اینجا نا گفته نگزریم که صرفی نه فقط آثار نظامی گنجوی را نگاه داشته بلکه کلام جامی و طوطی هند

امیر خسرو دهلوی را هم مطالعه دقیق نموده است. خمسة صرفی موضوع گوناگون دارد مثل رزمیه، بزمیه، عشقیه، اخلاقیه و صوفیه که هر يك جدا گانه و سفی دارد. این خمسة اگر چه با خمسة نظامی و مولانا جامی زیاد برتری ندارد ولی در بعضی جاها در سلامت و روانی از آن بهتر است از لحاظ سبک کلام ایشان بسیار شیرین ساده صاف و روان است. مردم کشمیر در پیش کردن پنج گنج صرفی فخر می نمایند زیرا خمسة صرفی در بیان کردن خصوصیات توحید و مصارف، عشق و محبت و سوز و گداز و جز آن هیچ پایه کم ندارد. خمسة صرفی مشتمل بر پنج مثنویها است که شرح و تفصیل آنها به قرار ذیل است:-

۱- مسلك الاخيار: این مثنوی اولین مثنوی خمسة صرفی کشمیری است. در این مثنوی صرفی ذکر تصوف کرده است و اقوال اولیاء و مشائخ را به رشته تحریر آورده است ۳۱- صرفی مسلکهای گوناگون مردم را درین مثنوی مورد بحث قرار داده است. در ضمن نکته های باریک و معانی عرفانی تصوف را شرح داده است.

۲- وامق و عذرا: این مثنوی دومین مثنوی خمسة صرفی کشمیر است. در این مثنوی صرفی کشمیری داستان عاشقانه را مطرح کرده است. این مثنوی با مناجات پرور دگار، منقبت سید علی همدانی و پیر خود حسین خوارزمی فضلت عشق آغاز می شود و صرفی پسر خود را پند می دهد.

۳- لیلی مجنون: این مثنوی سومین مثنوی خمسة صرفی کشمیری است. این مثنوی هم موضوع عاشقانه دارد. صرفی برای سرودن این مثنوی خود توضیح می دهد که شخصی بصورت حضرت خضر علیه سلام در رویا ویرای سرودن این داستان عشقی واداره نموده است.

۴- مفاز النبی: این مثنوی چهارمین مثنوی خمسة صرفی است. این

مثنوی مبنی بر جنگهای حضرت محمد که برای نشر اشاعت دین اسلام با دشمنان دینی انجام داده است - در این مثنوی صرفی احوال خود را به تفصیل آورده است -

۵- مقامات مرشد: این مثنوی آخرین مثنوی خمسۀ صرفی کشمیری است - در این مثنوی صرفی احوال و کشف و کرامات استاد خود خواجه حسین خوارزمی را شرح داده است -

۲- خمسۀ فاتی کشمیری: ملا شیخ محمد محسن متخلص به فانی - شاعر مبرز زبان و ادبیات فارسی به دوره ی مغولان گورکانی (۱۵۲۶ - ۱۸۰۷ م) به شمار می رود - فاتی کشمیری شاگرد ملا یعقوب صرفی و ملا واصب و استاد غنی کشمیری و سالم کشمیری می باشد - وی نیز مرید شیخ محب الله اله آبادی و از درباریان شاهزاده دارا شکوه بوده است - در تعریف دارا شکوه و مرشد خود می سراید -

فانی که سجده در دارا شکوه کرد
دیگر سرش فرو د به هر در نمی شود

فاتی کشمیری در سال ۱۰۸۱ هـ ق ازین جهان فانی در گذشت - فاتی کشمیری شاعر دوم که در دوره ی مغولان گورکانی ۱۵۲۶ - ۱۸۵۷ م خمسۀ سروده است - خمسۀ فانی مشتمل بر چهار مثنویها است که شرح و تفصیل آنها به قرار ذیل است -

(۱) ناز و نیاز: این مثنوی اولین مثنوی خمسۀ فانی کشمیری است که دارای يك داستان عاشقانه و تاریخی می باشد و در حدود ۱۹۲۸ بیت دارد -

(۲) میخانه یا ماه و مهر: این مثنوی دومین مثنوی خمسۀ فانی است - میخانه در حدود ۱۲۱۳ بیت دارد - در مثنوی مزبور شاعر از باغها، رود خانه ها، نهر ها و جاهای باصفای کشمیر ذکر و ستایش کرده است -

(۳) مصدر آثار: مصدر آثار سومین مثنوی خمسه فانی کشمیری است. شاعر این مثنوی را بنام بادشاه مغولان گورکانی شاهجهان (۱۶۲۸-۱۶۵۸ م) وقف کرده است و در تتبع ف مخزن اسرار سروده شده است.

(۴) هفت اختر: این مثنوی آخرین مثنوی خمسه فانی کشمیری است. شاعر این مثنوی را در سال ۱۰۶۸ هـ.ق سروده است. مثنوی مزبور ۲۵۵۸ بیت دارد.

۳- خمسه یکتا کشمیری: محمد اشرف یکتا کشمیری از شاعران بر جسته و ستاره درخشان دوره ی مغولان گورکانی ۱۵۲۶-۱۸۵۷ به شمار می رود. اسم اصلی این شاعر محمد اشرف و یکتا تخلص او است. متأسفانه مادر باره زندگانی اش اطلاعات زیاد نه داریم. اما از کتاب های تاریخی مثل "تاریخ حسن" و "واقعات کشمیر" معلوم می شود که او معاصر خواجه اعظم دیده مری، محمد توفیق کشمیری و ملا ساطع می باشد. از این دلیل ثابت می شود که یکتا تقریباً در سال ۱۵۰۰ م چشم بجهان گشوده است. یکتا کشمیری در تتبع خمسه نظامی خمسه سروده است که وحدت پنج گنج نام دارد.

۴- بینش کشمیری: میر جعفر بیگ متخلص به بینش از شاعران سده یازدهم در هند است. بینش کشمیری شاعر بر لیان و الماس تابان دوره ی اورنگ زیب به شمار می رود که در تتبع خمسه نظامی خمسه سروده است. ۳۴- خمسه بینش مشتمل بر پنج مثنویها است که شرح و تفصیل آنها ذیل است: ۷

(۱) بینش البصار: این مثنوی اولین مثنوی خمسه بینش است. شاعر این مثنوی را در تتبع مثنوی مخزن الاسرار از نظامی سروده است. بینش در این مثنوی مدح اورنگ زیب کرده است. شاعر این مثنوی را

به این شعر آغاز کرده است -

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

گلبن برجسته باغِ قدیم

(۲) گنج روان: این مثنوی دو مین مثنوی ^۵خمسه بینش کشمیری

است - مثنوی مزبور در تتبع مثنوی اسکندر نامه نظامی است - در این مثنوی شاعر در باره شهرهای ایران صحبت کرده است و ذکر و ستایش فصل های سال کرده است -

(۳) گلدسته: این مثنوی سومین مثنوی ^۵خمسه بینش کشمیری است

مثنوی مذکور در تتبع لیلی و مجنون از نظامی سروده است شاعر این مثنوی را به این شعر آغاز کرده است -

گلدسته بوستان توحید

حمدست بچشم صاحب دید

(۴) شور خیال: این مثنوی چهارمین مثنوی ^۵خمسه بینش کشمیری

است - که نظیره یی بر خسرو شیرین است - مثنوی مزبور در بیان سرگزشت عاشق و معشوق ز شهر بنارس است - شاعر این مثنوی را به این شعر آغاز کرده است -

خداوند ز شوق دل خوایم

نمک پرورده چون مرغ کبابیم

(۵) رشته گوهر: این مثنوی آخرین مثنوی ^۵خمسه بینش است - که در

جواب هفت گند از نظامی سروده شده است - در این مثنوی شاعر حکایت های مختلف را در لباس نظم آورده است - آغاز این مثنوی از شعر ذیل می شود -

نتوان یافت در خزینه شاه

رشته گوهری چو بسم الله

(۴) بلبَل کشمیری م ۱۱۶۹: محمّد اشرف بلبَل کشمیری متخلص به دیرگی در سال ۱۰۹۴ هـ.ق در کشمیر چشم بجهان گشوده است. و در سال ۱۱۶۹ هـ.ق از این جهان در گذشت. بلبَل شاعر معروف دوره ی افغانان در کشمیر ۱۱۶۶ - ۱۲۳۴ هـ.ق به شمار می رود. بلبَل را نظامی کشمیر نیز می گوید ۳۵. خمسة ای که در تقلید خمسة نظامی سروده است مشتمل بر پنج مثنویها است که شرح و تفصیل انها به ذیل است.

(۱) رضانامه (۲) هیمال و ناگ رائے (۳) هشت اسرار (۴) مهر و ماه هشت تمهید: - اما متاسفانه فقط مثنوی رضانامه به مار سیده است.

(۱) رضا نامه: رضا نامه معروفترین شاهکار بلبَل کشمیری است. مثنوی مزبور موضوع رزمیه دارد. در این مثنوی بلبَل داستان کربلا را بیان کرده است. يك نسخه خطی این مثنوی در کتابخانه سازمان تحقیق و اشاعت حکومت جموں و کشمیر زیر شماره ۳۱۱۹ نگهداری می شود.

بلبَل کشمیر آغاز این مثنوی به شعر ذیل کرده است -

خدایا همیشه بقای تو است
هر کار مشکل کثائی تو است
تو بودی و باشی همیشه مدام
بجز تو نباشد کسی بر دوام

(۶) خمسة عبدالغفور شوپیان: عبدالغفور شوپیان متخلص به مسکین شاعر غزایی دوره ی افغانان در کشمیر ۱۱۶۶ - ۱۲۲۴ به شمار می رود. مسکین در یکی از منقط جنوب کشمیر که تقریباً ۵۰ کلومتر از شهر سری نگر دور است و نامش شوپیان است ، چشم بجهان گشوده است ۳۶. - مسکین در تتبع و استقبال خمسة نظامی خمسة سروده است که شرح و تفصیل آن به قرار ذیل است:-

(۱) گنج اول: اولین مثنوی خمسة مسکین گنج اول نام دارد. در این

مثنوی شاعر فضیلت کلمه ، نماز ، روزه ، زکوٰۃ و حج را شرح داده است. ارکان مزبور برای مسلمانان مهم هستند و بر هر مسلمان فرض هستند. شاعر دربارهٔ این می گوید -

گنج اول گوسمیت از شرح لین دین

تاشوی اندر شریعت فخر و دین

(۲) گنج دوم: دومین مثنوی خمسۀ مسکین گنج دوم نام دارد. در این گنج شاعر در بارۀ عبادت الهی می گوید که مسلمانان را باید که در عبادت الهی مشغول بشوند. شاعر آغاز این مثنوی از این شعر کرده است -

کرده ام واضح نزا سلام و دین

و اکشایم گنج دوم از یقین

(۳) گنج سوم: در گنج سوم مسکین در بارۀ "عدم" صحبت کرده است که عدم معتبر است. شاعر آغاز این گنج از این شعر می کند -

گنج سوم سر سر آمد عدم

گنج چارم بعد از آن گویم قدم

لیک اول از عدم گویم خبر

چون عدم از نزد صوفی معتبر

(۴) گنج چهارم: گنج چهارم مسکین در باره "قدم" است.

"قدم" بر ای عارفان مهم است. آغاز این مثنوی از این شعر می شود -

مدتی ساکن بودم اندر عدم

گنج چارم باز گویم از قدم

چون بتابد نور از شمع قدم

همچو خود روشن شود جمله عدم

(۵) گنج پنجم: گنج پنجم آخرین مثنوی گنج مسکین است. در این

مثنوی شاعر در باره نور الهی می گوید. آغاز این مثنوی از این شعرها می شود.

گنج پنجم چیست ای صوفی بگو
تا بیابم رمزی از اسرار او
گنج پنج آمده نور احد
بر محمد نور آن سند

۷- **خمسه ملا بهاؤ الدین متو:** بهاؤ الدین متو در سال ۱۱۸۰ هـ. ق در کشمیر چشم بجهان گشوده است. بهاؤ الدین متو یکی از شاعران میرز دوره ی سنگهان ۱۸۱۹-۱۸۴۶ م به شمار می رود. بهاؤ الدین در سال ۱۲۴۸ هـ. ق از این جهان در گذشت. بهاؤ الدین متو در تتبع خمسه نظامی ای خود سروده است. خمسه ای بهاؤ الدین مشتمل بر پنج مثنویها است که شرح و تفصیل آنها به قرار ذیل است.

(۱) **رشی نامه:** این مثنوی اولین مثنوی خمسه بهاؤ الدین متو است در این مثنوی شاعر در باره رشیان کشمیر صحبت کرده است. مثنوی مزبور چهار هزار بیت دارد. شاعر می گوید.

ریشان نور مطلق اند
حاصه حضرت حق اند همه

(۲) **سلطانیه:** دومین مثنوی خمسه بهاؤ الدین سلطانیه است. بهاؤ الدین متو در این مثنوی درباره احوال حضرت شیخ حمزه مخدوم صحبت کرده است. شاعر درباره حضرت حمزه مخدوم می گوید.

حضرت شیخ چون بکوه و دشت
از سر حال روز و شب میگشت

(۳) **غوئیه:** این مثنوی سومین مثنوی خمسه بهاؤ الدین متو است. مثنوی غوئیه ۵۵۰۰ ابیات دارد.

(۴) نقشبندیه: این مثنوی چهارمین مثنوی خمسۀ بهاؤ الدین متو است. در مثنوی مزبور شاعر در بارۀ صوفیان سلسله نقشبندیه صحبت کرده است. این مثنوی ۴۶۰۰ ابیات دارد.

(۵) چستیه: این مثنوی آخرین مثنوی خمسۀ بهاؤ الدین متو است. مثنوی مزبور ۳۰۰۰ ابیات دارد. - ۳۷

(۸) مُلّا حمید الله شاه آبادی: حمید الله شاعر عزایی و الماس تابان به دوره سنگهان در کشمیر ۱۸۱۹ - ۱۸۴۶ م به شمار می رود هر چه گفته ناخنی بر دل میزند. او را فردوسی کشمیر هم می گوید. حمید الله شاه آبادی نیز در تتبع خمسۀ نظامی خمسۀ سروده است که شرح و تفصیل آن به قرار ذیل است:

(۱) اکبر نامه: اکبر نامه معروفترین شاهکار حمید الله شاه آبادی است. این مثنوی از رش تاریخی کشمیر و افغانستان می دارد. در مثنوی مزبور شاعر احوال جنگهای اکبر خان فرزند محمد خان بانگلستان و سنگهان به تفصیل تحریر آورده است. شاعر این مثنوی را در سال ۱۲۶۰ هـ ق در رشته تحریر آورده است. در باره این شاعر می گوید -

چو این تیز فکر بیرون زشت

زهجرت هزار و دوصد بودو شعت

(۲) شکرستان: شکرسان دومین مثنوی ملّا حمید الله شاه آبادی است. شاعر این مثنوی را در سال ۱۲۲۴ هـ ق سروده است. در این مثنوی ۲۵۰۰ ابیات است. مثنوی مزبور مشتمل بر موضوعات حسن و عشق، طنز و مزاح، فلسفه و اخلاق است. در باره این مثنوی حمید الله شاه آبادی می گوید -

طوطی طبعم چون این شکر فشاند

شکرستان این افسانه خواند - ۳۹

(۳) چائی نامہ: چائی نامہ سومین مثنوی مزبور کارنامہ ای جالب حمید اللہ شاہ آبادی بہ شمار می رود۔ شاعر این مثنوی را در مدح چائی سروده است۔ این مثنوی ۲۵۸ آیات دارد۔ حمید اللہ در مدح چائی می گوید ۔

الہی چه آجے عجب دل کش است
کہ از مستش عالمے سرخوش است

پاورقی و کتابشناسی:

- (۱) آشیانی، عباس اقبال: "تاریخ مفصل ایران"، انتشارات کتابخانہ خیام۔ چاپ اول ۱۳۴۳ - ۱۳۴۳ ۵۔ ق، ص ۳۰۷۔
- (۲) شفیق، دکتر رضا زادہ: "تاریخ ادبیات ایران"، ترجمہ سید مبارز الدین رفعت: انتشارات حیدر آباد دکن، چاپ اول ۱۹۸۲ م ص ۱۳۵
- (۳) همان، ص ۱۳۸
- (۴) همان، ص ۱۳۸
- (۵) ریاض، دکتر محمد، شبلی، دکتر صدیق: "فارسی ادب کی مختصر ترین تاریخ، انتشارات ایچ۔ ایس آفسیت، دہلی نو، چاپ اول ۲۰۱۶ م، ص ۲۳
- (۶) شفیق، دکتر رضا زادہ: "تاریخ ادبیات ایران"، ترجمہ سید مبارز الدین رفعت: انتشارات حیدر آباد دکن، چاپ اول ۱۹۷۲ م، ص ۹۳
- (۷) احمد، دکتر ظہور الدین: "ایرانی ادب"، انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، چاپ اول ۱۹۹۶ م، ص ۹۳

(۸) شفیق، دکتر رضا زاده: ”تاریخ ادبیات ایران“، ترجمہ سید مبارز الدین رفعت: انتشارات حیدرآباد حیدرآباد دکن، چاپ اول ۱۹۷۲م، ص ۲۸۴۔

(۹) مبارز، ع، قلی زاده، م۔ آ، سلطائف، م: ”زندگی و اندیشہ ی نظامی“، انتشارات توس، تہران، چاپ اول ۱۹۷۲م، ص ۲۸۴
(۱۰) شفیق، دکتر رضا زاده: ”تاریخ ادبیات ایران“، ترجمہ سید مبارز الدین، رفعت، انتشارات حیدرآباد دکن، چاپ اول۔ ۱۹۷۲م ص ۸۸۲۔

(۱۱) آذر بایجان آن شہر معروف ایران است کہ در آن جا ”ذرتشت“ چشم بہ جہاں گشودہ است۔

(۱۲) ریاض، دکتر محمد، شبلی دکتر صدیق: ”فارسی ادب کی مختصر ترین تاریخ“، انتشارات۔ ایچ۔ ایس آفسیت، دہلی نو، چاپ اول ۲۰۱۶م، ص ۵۲۔

(۱۳) مبارز، ع، قلی زاده، م۔ آ، سلطائف، م: ”زندگی و اندیشہ نظامی“، انتشارات توس، تہران، چاپ اول ۱۳۵۴ھ، ق، ص ۱۱۔

(۱۴) شفیق، دکتر رضا زاده: ”تاریخ ادبیات ایران“، ترجمہ سید مبارز الدین رفعت، انتشارات حیدرآباد دکن، چاپ اول ۱۹۷۲، ص ۲۸۸۔

(۱۵) جعفری، سید اصغر علی شاہ: ”انتخاب از غزلیات حضرات امیر خسرو“، انتشارات زبانی پریس، نئی دہلی، چاپ اول ۲۰۱۴م، ص ۱۶۔

(۱۶) شفیق، دکتر رضا زاده: ”تاریخ ادبیات ایران“، ترجمہ سید مبارز الدین رفعت، انتشارات حیدرآباد دکن، چاپ اول ۱۹۷۲م، ص ۳۹۰۔

(۱۷) ریاض، دکتر محمد، شبلی دکتر صدیق: ”فارسی ادب کی مختصر

- ترین تاریخ“، انتشارات۔ ایچ۔ ایس آفسیت، دہلی نو، چاپ اول
۲۰۱۶م، ص ۸۵۔
- (۱۸) مبارز، ع، قلی زادہ، م۔ آ، سلطائف، م: ”زندگی و اندیشہ نظامی“،
انتشارات توس، تہران، چاپ اول ۱۳۵۴، ۵، ق، ص ۳۰۔
- (۱۹) ریاض، دکتور محمد، شبلی، دکتور صدیق: ”فارسی ادب کی مختصر
ترین تاریخ“، انتشارات۔ ایچ۔ ایس آفسیت، دہلی نو، چاپ اول
۲۰۱۶، ص ۵۳۔
- (۲۰) نظامی، حکیم گنجوی: ”مخزن اسرار“ بانصیح و حواشی حسن
وحید دستگردی، انتشارات حیدر آباد دکن، چاپ اول۔ ۱۹۷۲م،
ص ۸۸۔
- (۲۱) شفیق، دکتور رضا زادہ: ”تاریخ ادبیات ایران“، ترجمہ سید مبارز
الدین رفعت، انتشارات حیدر آباد دکن، چاپ اول۔ ۱۹۸۲م،
ص ۲۸۸۔
- (۲۲) ریاض، دکتور محمد، شبلی، دکتور صدیق: ”فارسی ادب کی مختصر
ترین تاریخ“، انتشارات۔ ایچ۔ ایس آفسیت، دہلی نو، چاپ اول
۲۰۱۶م، ص ۵۳۔
- (۲۳) مبارز، ع، قلی زادہ، م۔ آ، سلطائف، م: ”زندگی و اندیشہ نظامی“،
انتشارات توس، تہران، چاپ اول ۱۳۵۴، ۵، ق، ص ۸۹۔
- (۲۴) ریاض، دکتور محمد، شبلی، دکتور صدیق: ”فارسی ادب کی مختصر
ترین تاریخ“، انتشارات۔ ایچ۔ ایس آفسیت، دہلی نو، چاپ اول
۲۰۱۶م، ص ۵۳۔
- (۲۵) همان مآخذ، ص ۷۹۔
- (۲۶) شفیق، دکتور رضا زادہ: ”تاریخ ادبیات ایران“، ترجمہ سید مبارز
الدین رفعت، انتشارات حیدر آباد دکن، چاپ اول ۱۹۸۲م ص

- (۲۷) ریاض، دکتر محمد، شبلی، دکتر صدیق: ”فارسی ادب کی مختصر ترین تاریخ“، انتشارات۔ ایچ۔ ایس آفسیت، دہلی نو، چاپ اول ۲۰۱۶م، ص ۱۹۷۔
- (۲۸) سروری، پروفیسور عبدالقادر: ”کشمیر میں فارسی ادب کی تاریخ“، انتشارات نیشنل فاین، چہار کمان، حیدر آباد، چاپ اول ۱۹۶۸م، ص ۱۶۔
- (۲۹) آشتیاری، عباس اقبال: ”تاریخ مفصل ایران“، انتشارات کتابخانہ خیام، ص ۲۱۹۔
- (۳۰) تیکو، دکتر گرداری لعل: ”پارسی سرایان کشمیر“، انتشارات انجمن ایران و ہند، تہران، ص ۸۔
- (۳۱) صرفی، شیخ یعقوب: ”مسلك الاخيار“، نسخہ خطی، مضبوط در کتابخانہ سازمان تحقیق و اشاعت حکومت جموں و کشمیر، شمار، ۱۶، ب ۵۔
- (۳۲) فانی، ملامحمد محسن، ”مثنویات فانی“، باہتمام دکتر سید امیر حسن عابدی، انتشارات سری نگر، چاپ اول ۱۹۶۴م، ص ۸۔
- (۳۳) داغستانی، علی قلی والہ: ”ریاض شعراء“، بکوشش پروفیسور شریف حسین قاسمی: انتشارات۔ یو۔ پی، ہند، چاپ اول ۲۰۰۱م، ص ۷۹۶۔
- (۳۴) صفاء دکتر ذبیح اللہ: ”تاریخ ادبیات در ایران“، ج ۵، انتشارات فردوس، تہران چاپ اول ۱۳۶۴ھ۔ ش، ص ۱۳۲۱۔
- (۳۵) اصلح، میرزا: ”تذکرہ شعراء کشمیر“، گرد آورده حسام الدین راشدی: انتشارات اقبال اکادمی، پاکستان لاہور، چاپ اول ۱۹۲۸م، ص ۱۳۶۔
- (۳۶) مسکین، عبد الغفور شوپانی: ”پنج گنج“، نسخہ خطی، مضبوط در کتابخانہ سازمان تحقیق و اشاعت حکومت جموں و کشمیر،

شماره ۱۸۳۰، ب ۷۱

(۳۷) صوفی، غلام محی الدین: ”کشیر“، ج دوم، انتشارات، کپتل پابلسنگ هاوس دهلی نو، چاپ اول ۱۹۹۶م، ص ۵۲۶۔

(۳۸) شاه آبادی، حمید اللہ: اکبر نامہ“، نسخہ خطی، مطبوعہ در کتابخانہ سازمان تحقیق و اشاعت حکومت جموں و کشمیر، شماره ۱۱۱۹، ب ۳۸۔

(۳۹) شاه آبادی، حمید اللہ: شکرستان“، نسخہ خطی، مطبوعہ در کتابخانہ سازمان تحقیق و اشاعت حکومت جموں و کشمیر، شماره ۵۶۸، ب ۲۷۔

☆☆☆